

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 378.096:2-756(477.43/44)КПДУ«1918/1920»(09)(045)

В. Р. Адамський

БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ (1918-1920 рр.)

У статті аналізуються основні проблемні моменти процесу заснування та діяльності богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, богословський факультет, професорська корпорація, студенти, І.І. Огієнко.

Активне студіювання проблеми заснування та діяльності українських державних університетів в добу Української революції 1917-1920 рр., що розпочалося змістовними публікаціями Є.І. Сохацької, А.О. Копилова та О.М. Завальнюка [1-3], а також новаторські розробки В. І. Уляновського та Б.О. Андрусишина з державно-церковної проблематики [4-6], наразі виокремили й актуалізували питання щодо становлення богословської освіти у світських вищих навчальних закладах. Річ у тім, що саме в Кам'янець-Подільському державному українському університеті, відкритого восени 1918 р., вперше в історії вітчизняної освітньої практики був заснований богословський факультет як окремий структурний підрозділ. А відтак аналіз різних аспектів його багатовимірної діяльності на ниві освіти та науки, церковного відродження України, крім суто пізнавальних моментів, надає неоціненний практичний матеріал і для сьогодення.

У пропонованій статті автор ставить за мету зробити побіжний огляд джерел, що мають безпосереднє відношення до розкриття нашої теми та з'ясувати основні напрямки і особливості його діяльності впродовж 1918-1920 років.

Документальний корпус матеріалів, що дозволяє розкрити різнобічну діяльність богословського факультету, зосереджений як в центральних, так і в регіональних архівах. Найбільш повне розуміння процесу, пов'язаного із заснуванням у Кам'янець-Подільській вищій школі даного структурного підрозділу, дають документи, що містяться у фонді 711 (Київська духовна академія) в Центральному державному історичному архіві м. Києва та у фонді 1071 (Міністерство ісповідань Української держави) в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У цих сховищах зберігається, зокрема, оригінальне листування між керівництвом академії та посадовими особами органів виконавчої влади (Міністерства ісповідань та Міністерства

народної освіти й мистецтва), котрі були безпосередньо причетними до вирішення принципового питання.

Частина фонду Київської духовної академії (ф. 160) знаходиться на зберіганні в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Його матеріали дозволяють відслідкувати розв'язання не менш важливої проблеми, пов'язаної з виділенням духовним навчальним закладом фахової літератури для поповнення бібліотеки Подільського університету.

Специфіку формування професорсько-викладацької корпорації богословського факультету можна простежити за матеріалами, що містяться у фонді 2582 (Міністерство народної освіти УНР) ЦДАВО України. Тут же зберігаються документи нормотворчого характеру, які на законодавчому рівні регулювали процес заснування структурного підрозділу та його подальшої діяльності.

У фондах Головноуповноваженого уряду УНР (ф.1131) та Міністерства ісповідань УНР (ф. 1072) цього ж архівосховища є чимало документів, які характеризують діяльність репрезентантів богословського факультету на ниві відродження Української церкви на Поділлі.

У Державному архіві Хмельницької області зберігається архів Кам'янець-Подільського державного українського університету (ф.582). Тут містяться матеріали, що дають достатнє уявлення про навчальну та виховну роботу зі студентами, організацію наукового життя, формування матеріальної бази підрозділу. Однак вони представлені все ж таки надто фрагментарно. Повних протоколів професорської ради факультету, що найбільше віддзеркалюють внутрішнє життя підрозділу, на жаль, не залишилось. Щоправда, частково цю проблематику можна реконструювати за оголошеннями про порядок денний засідань. Окрему цінність становлять особисті справи представників професорсько-викладацького складу факультету, хоча й вони не вирізняються широкою інформативністю.

У контексті розгляду джерельної бази необхідно відмітити незамінну пізнавальну значимість дописів різних авторів до тогочасної центральної та місцевої преси, а також спогади безпосередніх учасників тих подій [7-9].

Отже, хоча наявні джерела й не дозволяють скласти повної та цілісної картини про процес заснування та діяльність богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, проте вони є достатніми для розуміння багатьох проблем, а відтак і їх об'єктивного відтворення.

На місцевому ґрунті ідея про новий для світської вищої школи структурний підрозділ була озвучена на спільній нараді миської університетської комісії із спеціально уповноваженою делегацією Київського народного університету та Міністерства освіти, яка відбулася 6 квітня 1918 р. Однак, тоді йшлося лише про формування окремої богословської кафедри на історико-філологічному факультеті [10].

У подальшому питання реалізації цього проекту виступало об'єктом уваги багатьох організацій та установ, які, почасти, висловлювали відмінні погляди на концептуальну конструкцію та

зміст важливої ланки освітньої системи. З огляду на брак місця, зафіксуємо лише основні етапи, які хронологічно відображають процес заснування богословського факультету.

27 травня 1918 р. – лист Міністра освіти й мистецтва М.П. Василенка до Міністра ісповідань В.В. Зінківського з проханням повідомити позицію духовних відомств щодо доцільності відкриття богословського підрозділу на кшталт західноєвропейських зразків у світських вищих навчальних закладах [11].

7 червня – обговорення даного питання на засіданні Ради Київської духовної академії та ухвалення цілком принципового рішення: повідомити міністерство ісповідань про доцільність відкриття богословських факультетів, зокрема при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. При цьому рада висловила готовність сприяти подолянам в організації цієї справи шляхом надання практичної допомоги у виробленні навчальної програми, рекомендацією викладачів та ін. [12].

12 червня – нарада в Міністерстві ісповідань за участю представників Міністерства освіти й мистецтва та Київської духовної академії. Загальне схвалення позиції Ради духовної академії та прохання до останньої «взяти на свою компетенцію і вельми відповідальну і почесну повинність – скласти програм теологічних факультетів при Університетах та розділ наукових дисциплін поміж курсами» [13].

3 липня – розгляд на засіданні Ради Київської духовної академії частини доручених попередньою нарадою питань. Ухвалення окремого рішення про недоцільність заснування богословського факультету при Київському університеті св. Володимира [14].

13 липня – обговорення Радою Київської духовної академії розробленого спеціальною комісією проекту навчального плану для православних богословських факультетів та його затвердження [15].

16 липня – звернення В. І. Вернадського до В.В. Зінківського з проханням надіслати до департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтва напрацьовані матеріали, що мали принципове значення в справі заснування богословського підрозділу, зокрема навчальну програму та висновки Міністра [16].

26 липня – нарада в Міністерстві ісповідань за участю міністра В.В. Зінківського, міністра народної освіти й мистецтва М.П. Василенка, представників освітнього відомства В.І. Вернадського та І.І. Огієнка, голови Ученого комітету при Міністерстві ісповідань П.П. Кудрявцева, членів цього комітету професорів В.З. Завиткевича, А.М. Лук'яненка, Н.Ф. Мужіна, В.Д. Попова, В.І. Екземплярського, відрядженого до Міністерства ісповідань протоієрея П.Я. Светлова, професора В.П. Рибінського та товариша Міністра ісповідань К.К. Мировича, яка розглянула чотири комплекси питань: де відкривати богословські факультети – в Кам'янці, Києві чи іншому місті?; яким має бути навчальний план богословських факультетів?; які будуть їхні права?; хто має управляти богословськими факультетами – Міністерство народної освіти чи Міністерство ісповідань [17]?

30 липня – нарада в Міністерстві ісповідань за головуванням В.В. Зінківського та П.П. Кудрявцева, яка затвердила навчаль-

ний план богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, розробленого Радою Київської духовної академії та схваленого Ученим комітетом Міністерства ісповідань [18].

3 серпня – подяка В.В. Зінківського Раді Київської духовної академії «за ту щирість, з якою Рада Академії пішла на зустріч Міністерству Ісповідань в справі виробу програмів першого в нас теологічного факультету, та всім п.п. професорам, які брали участь у Комісії в цій справі та доложили свого педагогічного досвіду і своєї глибокої ерудиції задля успішного вирішення поставленого Комісії завдання» [19].

Хоча на час урочистого відкриття українського університету в Кам'янці-Подільському закон про заснування богословського факультету ще не був завізований П. Скоропадським, проте газети повідомили про його наявність в структурі навчального закладу як про доконаний факт [20]. А з кінця жовтня в місцевих часописах почали друкуватися оголошення про прийом документів на вступ до богословського факультету [21].

Діяльність факультету базувалася на підставі спеціального закону, затвердженого Гетьманом П. Скоропадським 20 листопада 1918 року [22]. Навколо норм цього документу тривалий час точилася досить гостра боротьба. По суті, предметом дискусії виступало одне принципове питання: кому має підпорядковуватися даний структурний підрозділ – Міністерству ісповідань чи Міністерству освіти й мистецтва.

Ярким виразником першої позиції виступав очільник духовного відомства В. В. Зінківський. В її обґрунтування він наводив начебто неспростовний аргумент. На думку міністра, нагляд за факультетом лише з боку освітнього відомства міг призвести до небажаних, ба навіть шкідливих наслідків для самого його існування. Адаже не можна було виключати ситуації, коли призначений на посаду міністр освіти, володіючи усіма необхідними для адміністратора якостями, будучи висококультурним та прогресивним діячем, в той же час міг бути нейтральним або навіть вороже налаштованим щодо релігії. І в цьому випадкові богословські факультети могли опинитися у досить важкому становищі. Відтак саме з метою запобігання можливого приниження богословської науки, на переконання міністра, що, в свою чергу, могло шкідливо відобразитися на розвиткові християнської культури, необхідно було зберегти причетність Церкви до життя богословських факультетів. Крім того, це необхідно було ще й тому, що Церкві надавалося право апробації осіб, які закінчили богословські факультети, раніше, аніж вони допускалися до практичної церковної діяльності. Тим самим Церква начебто визнавалася вищим авторитетом у цій справі.

При цьому В.В. Зінківський визнавав, що вища школа не переслідувала чисто практичної мети. Та все ж він вважав вкрай негативною ситуацію, за якої Церква могла б відмовити випускникам богословських факультетів в апробації лише через ту обставину, що викладання на цих факультетах було засмічене сектант-

ством чи атеїзмом. Крім того, за загального недовірливого ставлення Церкви до світської науки та позацерковного викладання богословських наук, також цілком можлива ситуація, коли Церква доволі легко може налаштуватися опозиційно по відношенню до богословських факультетів. Як наслідок, усі студенти даних структурних підрозділів будуть позбавлені можливості докласти свої знання та уміння до практичної церковної діяльності, а оскільки й інші шляхи їм будуть закритими, то богословські факультети вимушені будуть випускати не практичних працівників, вкрай необхідних Церкві та державі, а людей, для яких можливість практичної діяльності у сфері своєї спеціальності штучно буде закритою. З метою запобігання всього цього, доводив В.В. Зінківський, й необхідно виробити умови спільного нагляду за життям та діяльністю богословських факультетів з боку обох відомств, причому питаннями адміністративно-господарського характеру Міністерство ісповідань зовсім не мало цікавитися [23].

Натомість міністр освіти й мистецтва М.П. Василенко та голова комісії в справах вищих шкіл і наукових інституцій В.І. Вернадський обстоювали іншу позицію. Вони недвозначно висловилися за те, щоб богословські факультети, як складові частини єдиної університетської організації, знаходились би в підпорядкуванні Міністерства народної освіти. На їхню думку, не було логіки в тому, щоб один із структурних підрозділів знаходився під стороннім наглядом, навіть якщо цей нагляд мав здійснюватися з боку Церкви. Цим неминуче підривалися б засади університетської автономії, живлячи прийоми старої поліцейської опіки. Так само не можна боятися появи в середовищі богословських факультетів елементів сектантства та ересі, позаяк на заміщення кафедр запрошуватимуться наукові сили уже апробовані Церквою, і сам факультет буде мати достатній авторитет, щоб відсікати від себе небажані та шкідливі елементи. Щодо ж затвердження професорів богословського факультету Церквою, то це взагалі є ненормальний порядок.

Стосовно питання про можливу відмову Церкви від апробації випускників, внаслідок чого останні можуть залишитися за бортом усілякої практичної діяльності, то для Міністерства народної освіти це не важливо, оскільки університети мають суттєву відмінність від професійних шкіл. Їхня основна мета – дати студентам найбільш повні й системні знання у тій чи іншій сфері, а не готувати суто практичних діячів. У протилежному разі буде принижено високе покликання університетів в культурно-науковому відношенні [24].

Врешті, аргументи останніх виявилися більш вмотивованими і питання вирішилося на користь їхньої концепції. У пункті 1 «Закону» декларувалося: «1. Заснувати з 1 липня 1918 року при Кам'янець-Подільським Державним Українським Університеті Православний Богословський Факультет, весь розпорядок якого підлягає всім тим нормам, що встановлено для інших факультетів цього університету» [25].

Структурно факультет складався із двадцяти кафедр. Держава зобов'язувалася на їх урядження, а також на вирішення інших важливих питань з утримання особового складу та господарських видатків надати відповідне фінансування. У 1918 р. на цю мету передбачалося виділити 139500 крб. із державної скарбниці [26].

Документ, який унормовував найбільш принципові питання організації факультету, наразі й визначає його штатний розпис. Ним передбачалося встановлення чотирнадцяти посад ординарних і шести екстраординарних професорів та шести доцентів. Крім того, в окремій статті зазначалося, що дана кількість професорів та доцентів «може бути побільшена в міру потреби й в зв'язку з майбутніми грошовими коштами» [27].

Природно, що на етапі створення факультету проблема заповнення штатних посад, визначених законом, була справою далеко не простою для адміністрації навчального закладу, оскільки відповідних фахівців у Кам'янці-Подільському практично не проживало. На місцевому ґрунті досить продуктивно діяли лише магістр богослов'я Ю.Й. Сіцінський, доглядач міської духовної чоловічої школи О.З. Неселовський та священник П.В. Табінський [28].

15 січня 1919 р. міністром народної освіти І.І. Огієнком було видано наказ про призначення деканом богословського факультету В.О. Біднова, в. о. екстраординарного професора по кафедрі історії богослужіння О.З. Неселовського, приват-доцента по кафедрі філософії релігії М. Васильківського, приват-доцента по кафедрі єврейської мови О. Прахова, приват-доцента по кафедрі історії стародавньої церкви Й. Оксіюка, через день приват-доцента по кафедрі новогрецької мови І. Любарського [29].

Восени 1919 р. на факультеті уже працювали один екстраординарний професор та шість приват-доцентів [30].

Студентський контингент богословського факультету почав формуватися ще до офіційного відкриття даного структурного підрозділу. Перше засідання приймальної комісії, на якому розглядалося питання зарахування слухачів на богословський факультет відбулося 2 листопада 1918 р. Цього дня до складу дійсних студентів зарахували Василя Соболева [31]. Загалом впродовж листопада – грудня 1918 р. на навчання прийняли одинадцять осіб: Миколу Андрієшина, Василя Березовського, Бориса Вітрова, Миколу Гадзінського, Никодима Карповича, Бенедикта Корольчука, Володимира Орловського, Фрола Ратушовського, Миколу Сулиму, Івана Убизького та Василя Ходацького [32].

У кращі часи своєї діяльності на факультеті навчалося 40 студентів [33]. Це виглядало досить пристойно, навіть якщо порівнювати, скажімо, з Київською духовною академією, в якій у січні 1918 р. на усіх чотирьох курсах науку здобувало 182 слухачі [34].

Основний документ, який визначав порядок та зміст навчального процесу на православному богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету, був розроблений спеціальною комісією, створеною Радою Київської духовної академії в складі професорів В. Рибінського і В. Попова та

доцентів А. Лук'яненко і Н. Бесарабова. Зразковий навчальний план передбачав по закінченні загальних курсів, обов'язкових для усіх студентів, обрання з метою спеціалізації одного із п'яти відділень: біблійного, богословсько-філософського, церковно-історичного, богословсько-словесного або церковно-практичного [35].

За цим же документом студенти на протязі перших шести семестрів повинні були написати шість семестрових творів, а протягом сьомого та восьмого семестрів – підготувати наукову роботу на вчений ступінь кандидата богослов'я. Крім цього, студентам церковно-практичного відділення потрібно було скласти одну проповідь українською мовою [36].

Однак, з огляду на об'єктивні труднощі, пов'язані з організацією нового структурного підрозділу, в навчальному плані окремо була виписана програма першого року навчання. Вона, зокрема, передбачала студіювання семи дисциплін (Святе Письмо Старого Заповіту (8 г.), філософія і психологія релігій та апологетика християнської релігії (6 г.), історія стародавньо-церковної писемності (8 г.), історія древньої церкви (3 г.), історія української церкви (6 г.), єврейська мова (6 г.), грецька мова (4 г.), яку мали забезпечити шість викладачів [37].

Втім, практична організація навчального процесу засвідчила, що і скорегований план виявився надто непростим для виконання. Цьому є зрозуміле пояснення. Факультет розпочав свою діяльність відразу після офіційного відкриття. Його специфіка полягала у тому, що він супроводжувався власне із становленням самого підрозділу. Оскільки відповідний професорський склад ще не було сформовано, студенти відвідували заняття із загальноосвітніх предметів разом із слухачами історико-філологічного факультету. За перший навчальний семестр 1918 р. слухачі факультету прослухали і здали іспити лише з історії Української Церкви, загальноцерковної історії, історії християнського Богослужіння, філософії і психології релігії, Церковної археології та християнського мистецтва [38].

Якісне розширення тематики навчального плану та відповідно збільшення кількості дисциплін відбувалося поступово, у міру заповнення фаховими спеціалістами вакантних посад.

З огляду на специфіку історичних обставин та браку відповідної спеціальної літератури наукові дослідження з богословської та церковно-історичної тематики проводилися досить мляво. Щоправда, окремими науковцями були розроблені курси, які віддзеркалювали певні аспекти навчальних дисциплін. Так, Ю. Сіцінський розробив курс «Церковної археології», В. Біднов «Історію української Церкви», Й. Оксюк «Стародавню церковну історію».

У січні 1919 р. при факультеті було відкрито «Студію чистого християнства», в роботі якої брали участь громадянство та духовенство міста. На його засіданнях обговорювалися проблеми церковного життя, читались проповіді та велися релігійні дискусії [39].

Також представники богословського факультету активно співпрацювали у складі комісії з перекладу українською мовою богослужбових книг. Це було завдання державної ваги. У жовтні

1920 р. побачив світ п'ятий том «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», в якому було вміщено першу частину перекладів – «Новий Завіт. Діяння святих Апостолів в перекладі на українську мову» [40].

При Кам'янець-Подільському державному українському університеті працювало Кирило-Мефодіївське братство, яке у сфері практичної діяльності ставило за мету науковими та просвітніми засобами допомагати виясненню принципів, які мають бути покладеними в основу устрою православної Церкви в Україні з тим, щоб вона стала «національною українською, соборноправною і автокефальною» [41]. Особливу активність воно проявило з осені 1919 р., коли міністерство ісповідань УНР очолив І.І. Огієнко. Уже за три дні після того, як він посів посаду міністра (15 вересня 1919 р.), Кам'янець-Подільське братство пройшло процедуру офіційної реєстрації у відповідних органах [42].

Одним із напрямків популяризації знань були виступи у журналі Подільської губернської ради «Освіта». Відповідне запрошення до співпраці В.О. Віднов отримав від В.К. Приходька 26 жовтня 1918 р. Управа висловила певність у тому, що «Ви підтримаєте почин її й своїм досвідом допоможете в сій справі» [43]. Публічні виступи співробітників підрозділу з роз'ясненням актуальних питань церковного життя відбувалися на сторінках й інших часописів.

Наразі професори богословського факультету постійно виступали з прилюдними лекціями та проповідями по церквах [44].

Дбаючи про поширення національної свідомості серед духовенства та відправу служби божої українською мовою, за допомогою центральних органів державної влади при факультеті неодноразово організовувалися курси для духовенства. При цьому вони забезпечувались відповідним фінансуванням. Наприклад 7 червня 1920 р. Головноуповноважений уряду УНР І.І. Огієнко затвердив постанову про асигнування 141000 карбованців на утримання пастирських курсів [45].

Необхідною умовою успішного провадження навчальної та наукової діяльності є забезпеченість бібліотечними фондами. Цим питанням І.І. Огієнко почав перейматися ще до офіційного відкриття навчального закладу. 12 вересня 1918 р. він направив до Київської духовної академії листа, в якому просив підтримати Кам'янець-Подільський державний український університет в частині забезпечення спеціальною літературою. Зокрема, І. Огієнко просив подарувати по одному екземпляру «Трудов Киевской духовной академии» за весь час виходу поважного видання; наукові праці, що були видані академією (докторські, магістерські та кандидатські дисертації); книги та журнали, які вважали б за можливе пожертвувати із власних бібліотек представники професорської корпорації, а також усі дублети книг із академічної бібліотеки [46]. Рада академії схвально відгукнулася на дане звернення, запропонувавши представникам викладацького складу та редакції журналу задовольнити прохання ректора [47]. У результаті до бібліотеки Кам'янець-Подільського університету було передано через

Ю. Гудзія та М. Грінченка 210 томів різних праць, зокрема «Труды Киевской духовной академии» за 1860-1917 рр. [48]. 1421 примірник наукової літератури було перевезено з фондів Подільської духовної семінарії [49].

Частину книжкового фонду навчального закладу вдалося поповнити за рахунок особистих дарунків викладачів. Свій внесок у цьому відношенні зробив й В.О. Біднов. Ще напередодні урочистого відкриття університету він передав до бібліотеки 8 своїх книг з церковної проблематики [50]. До цієї справи долучилися практично усі співробітники навчального закладу.

Приміщення середньої технічної школи, де розмістився університет, мало свою домову церкву. Певна річ, вона була збережена, перетворившись в університетську церкву св. Миколая, що стала центром першої української парафії у Кам'янці-Подільському. До її складу входили співробітники та студенти навчального закладу, національно свідомі кам'янчани, яких приваблювали проповіді рідною мовою та спів українського церковного хору [51].

Програма урочистого відкриття навчального закладу 22 жовтня 1918 р. розпочалася власне з святової літургії, в якій брали участь усі шановні гості. Після цього служба Божа відбувалася тут кожної неділі та у релігійні свята. Як пізніше згадував П. Білон, «я, як студент, досить часто виголошував в університетській церкві проповіді в присутності численного професорського складу. Довелось раз виголосити проповідь і в час великого свята, де були присутні міністри та вищі урядовці уряду, а серед них великий церковний діяч і золотоустий проповідник Володимир Чеховський» [52].

Восени 1920 р., коли у краї утвердилися більшовики, функціонування церкви при навчальному закладі унеможливилось. Проте парафіянам на цьому етапі таки вдалося врятувати багато церковних речей. Господарська рада, розглядаючи питання щодо запиту комісара, чи можна вважати університетську церкву за музей, а відтак чи можна перенести туди кабінет мистецтва, ухвалила рішення в руслі міркувань політичного комісара А. Волянського: «Вважати згідно резолюції університетську церкву за музей, куди перевести весь кабінет мистецтва» [53].

Отже, є чимале коло питань, які потребують ґрунтовного дослідження. Однак навіть побіжний огляд процесу заснування та діяльності богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету дає підставу стверджувати, що його створення було справою вкрай важливою для тогочасної Української держави, особливо у сфері духовного відродження. На прикладі цього структурного підрозділу ми можемо відслідкувати практику державно-церковних відносин у всьому їхньому різноманітті, аж до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, що призвели до його закриття. Поза сумнівом, подальші студії з вивчення різнобічної діяльності професорсько-викладацької корпорації та студентства як в стінах навчального закладу, так і поза ним, заслуговують на пильну увагу гуманітаріїв та є цілком перспективними у плані наукових розробок.

Список використаних джерел:

1. Сохацька Є.І. До історії Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918-1921 роки) / Є.І. Сохацька // Використання спадщини забутих і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи : тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції, м. Рівне, 29-31 травня 1991 р. – Рівне, 1991. – С. 45-46.
2. Копилов А. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / А. Копилов // Тези доповідей науково-практичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 3-7.
3. Завальнюк О.М. «Щому Університетові я надаю величезне політичне і культурне значіння» (П. Скоропадський): До історії Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Батьківщина. – 1994. – № 7. – С. 24-25.
4. Уляновський В. Церква в Українській гетьманській державі: попередні нотатки та документи / В. Уляновський, Б. Андрусишин // Останній гетьман : ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. – К. : Академпрес, 1993. – С. 285-301.
5. Уляновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського) : навчальний посібник / В.І. Уляновський. – К. : Либідь, 1997. – С. 191-198.
6. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (Доба Директорії УНР) : навчальний посібник / Б. Андрусишин. – К. : Либідь, 1997. – С. 98-100.
7. Огієнко І. Мое життя: Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України. – К.: Наша культура і наука, 2006. – С. 67 – 172.
8. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) / В. Біднов // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69 – 70. – С. 64-74.
9. Білон П. Спогади / П. Білон. – Пітсбург : Б. в., 1952. – Ч. 1. – 164 с.
10. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО), ф. р – 582, оп.3, спр. 3, арк. 3.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 1071, оп. 1, спр. 265, арк. 2 – 2 зв.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі: ЦДА України), ф. 711, оп. 3, спр. 3977, арк. 115 – 115 зв.
13. ЦДАВО України, ф. 1071, оп. 1, спр. 265, арк. 4 – 4 зв.
14. ЦДА України, ф. 711, оп. 3, спр. 3977, арк. 139 зв. – 140.
15. Там само, арк. 150.
16. ЦДАВО України, ф. 1071, оп. 1, спр. 265, арк. 8.
17. Там само, арк. 16.
18. Там само, арк. 26.
19. ЦДА України, ф. 711, оп. 3, спр. 3998, арк. 2.
20. Праздник украинской культуры // Слово (ежедневная церковно-общественная, политическая и литературная газета). – 1918. – 13 октября.
21. Вступ до Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Подольська мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – 1918. – 31 октября.
22. Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Державний вісник. – 1918. – 22 листопада.

23. ЦДАВО України, ф. 1071, оп. 1, спр. 265, арк. 16 зв. – 17 зв.
24. Там само, арк. 18-20.
25. Ухваленій Радою Міністрів Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Державний вістник. – 1918. – 22 листопада.
26. Там само.
27. Там само.
28. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 162.
29. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920) / О.М. Завальнюк // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка : збірник доповідей та матеріалів / упорядники: архієп. Дмитрій (Рудюк), В. Ляхощкий. – К. : Київська православна богословська академія УПЦ КП, 2007. – С. 69-70.
30. ДАХМО, ф. р – 582, оп. 1, спр. 11, арк. 9.
31. Там само, оп. 2, спр. 9, арк. 9.
32. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і підготовка богословів... – С. 69.
33. Там само. – С. 71.
34. ЦДА України, ф. 711, оп. 3, спр. 3992, арк. 9-9 зв.
35. Там само, Спр. 3977, Арк. 150-153.
36. Зваричук Е.О. Богословський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету / Е.О. Зваричук // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2004. – Т. 4. – С. 107.
37. ЦДА України, ф. 711, оп. 3, спр. 3977, арк. 153-153 зв.
38. Зваричук Е.О. Богословський факультет... – С. 108.
39. Там само. – С. 108-109.
40. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і підготовка богословів... – С. 72-73.
41. Статут Українського Православного Брацтва імени святих Кирила та Мефодія. – К. : Типографія Києво-Печерской Лаври, 1918. – С. 3.
42. ДАХМО, ф. р – 1184, оп. 1, спр. 19, арк. 75 зв.
43. Там само, ф. р – 582, оп. 1, спр. 10, арк. 24.
44. Там само, Арк. 39.
45. ЦДАВО України, Ф. 1131, оп. 1, спр. 39, арк. 24.
46. ЦДА України, Ф. 711, оп. 3, спр. 4001, арк. 1-2.
47. Там само, спр. 3977, арк. 3 зв.
48. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. 160. – Одиниця зберігання № 2698, арк. 1-4.
49. ДАХМО, ф. р – 582, оп. 1, спр. 3, арк. 27.
50. Там само, арк. 7.
51. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет і церковне відродження Поділля (1919-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 96.
52. Білон П. Спогади... – С. 52.
53. Адамський В.Р. Інститут політичного комісара в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету / В.Р. Адамський // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – Т.13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 52.

The paper analyzes the main bottlenecks of the process of establishment and of the theological faculty of Kamenetz-Podolsk Ukrainian State University.

Key words: Kamenetz-Podolsk Ukrainian State University, Faculty of Theology, professors Corporation, students, King James II.

Отримано: 22.03.2013

УДК 37.014(477.43)«18/19»

А. М. Боднар

ЕВОЛЮЦІЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

У даній статті здійснена спроба охарактеризувати культурно-освітні особливості еволюційного процесу Подільської губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття.

Ключові слова: знання, культурно-освітня сфера, сім'я, освітньо-побутовий, Поділля.

Кінець XVIII – перша половина XIX століття об'єктивно став початком історичної драми в історії Поділля, що вирізнялася руйнуванням самобутньої культури корінних подолян. На фоні суспільно-політичних змін, зумовлених політикою уряду Російської імперії, мешканці краю все ж зуміли зберегти найцінніше – ті духовні начала, що дозволили їм залишитися органічною складовою українського народу.

Подоляни споконвічні хлібороби – батьки, діти, прадіди, прапрадіди робили надзвичайно важкі кроки в своє майбутнє – наше теперішнє. Їхня соціально-культурна біографія багато пояснює з проблем нашого буття. Інтерес до історії духовно-культурного розвитку мешканців Поділля має глибоке суспільне значення. Тому необхідно дослідити зміни внутрішнього духовного світу, морально-етичних і світоглядних цінностей населення регіону.

В історії Поділля поки що недостатньо вивченим у цьому відношенні є досліджуваний період початок якому поклали другий і третій поділи Речі Посполитої, внаслідок яких край був включений до складу Росії і став розвиватись у рамках великодержавних інтересів північно-східної метрополії. Через те суттєвим фактором, який зумовив характер і особливості національно-культурного життя краю, стала реалізація в ньому самодержавної інкорпораційної політики російського царизму.

За переконаннями Г. Степаненка, царський уряд розумів, що у державі повинна бути єдина православна віра. Тому хай краще буде на Поділлі православна церква з тимчасовими українськими ознаками, ніж римо-католицька. Старання уряду були спрямовані більш на оправославлення, а потім вже на русифікацію населення [23, с.215]. Для того, щоб оправославити населення, потрібно передусім виробити відповідні умови в освітньо-культурній сфері. Здійснити це за короткий час було неможливо, тому що, по-перше,